

✓NAS JEZIK

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVII

PG

1224

AIN 37

5112

v. 19

БЕОГРАД, 1968—1969.

НЕКОЛИКО СИТНИЈИХ СИНТАКСИЧКИХ БАЛКАНИЗАМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом прилогу расправља се о неким језичким појавама из оне области која би се, у односу на наш језик, могла назвати обласћу страних утицаја или страних подстицаја, варваризама или калкова. Циљ је да се на обичној и добро познатој грађи укаже на проблем језичке узајамности с начелног гледишта. Разматрања наводе на мисао да постоје многе појаве заједничке не само генетски сродним језицима, него и несродним, територијално зближеним у даљој прошлости или у новије доба. Није лако просудити сваки пут тачно о томе кад је неки други језик само оживио неку већ присутну или могућну црту у језику — пријемнику, а кад је унео своју специфичност у њега као новину. Није лако говорити ни о томе шта је уопште варваризам, до ког тренутка нека језичка црта треба да носи ту негативну етикету. Страни елементи који су теже заменљиви домаћим услед сужености свог семантичког оптерећења, као и они који су давније ушли у домаћи језик, мање се осећају и ређе се дефинишу као варваризми, чак и кад им се јасно види страшно порекло. О синтаксичким и стилским особеностима не може се ни рећи да им се страном порекло било како непосредно види на њима самима, о томе се само може знати на основу историјских и упоредних података.

Следећих неколико примера речито говоре о томе да границе језичког „чистунства“ треба одређивати са много пажње и толеранције, пошто случајеви старијих међујезичких асимилација, о којима ће овде једино и бити речи, доказују незадрживост и неминовност таквих процеса.

Укратко ћемо размотрити ове специјалне обрте српско-хрватске синтаксе:

- недеља (месец, година) са додатком *дан а*;
- *онај* у смислу „други“ (*alter, autre, ander*);
- неке особености при употреби предлога *од*: 1) тип „дете од три године“, 2) тип „знајући то од много година“ и 3) тип „душа од човека“;
- *много* у значењу „веома“;
- обрт *на челу* у типу „на челу са генералом“.

Податке о томе да сличне употребе има и у другим балканским језицима узимали смо највише из књиге К. Сандфелда: *Linguistique balkanique* (Париз 1930).

*

О обртима типа „недеља дана“, „година дана“ сазнајемо из Сандфелдове књиге (стр. 208, 216) да су пореклом чак хебраизми; да су из хебрејског ушли у грчки библијски језик и да су се одатле, путем превода црквене литературе, раширили у свим балканским језицима. Додаћемо да је сличан процес — наиме, угледање на старословенски у којем је таква грчка језичка црта била калкирана — могао да се јави и у руском језику, међутим до тога није дошло, руски се не каже ни „месец дней“ ни слично. Тога нема ни у осталим ванбалканским словенским језицима, конструкција није, дакле, општесловенска.

На српскохрватском примеру најбоље се илуструје тврдња како страни утицај ипак најчешће наилази на повољно тло па се модификује према неким специфичним околностима у домаћем језику. За српскохрватски је употреба овакве конструкције нарочито погодна у случају речи *недеља* и *месеци*, пошто су обе ове речи двозначне, те додаток *дан а* служи за диференцирање седмице од седмог дана у седмици, одн. тридесетодневног периода од Земљиног пратиоца. И реч *година* има своје друго, локалније значење — „невреме“, „рђави временски услови“ — али би у погледу те речи већ била довољна и сама аналогија са два претходна случаја.

У руском језику, иако су речи *неделя* и *месец* такође биле раније двозначне, па то и остале у дијалекатској или архаичној сфери, већ давно су створени и лексички парови (*неделя* — *воскресење*, *месец* — *луна*), тако да је диференцијални додатак овде испао непотребан. За румунски језик Сандфелд тврди да је у њему веома уобичајено додавање речи која значи дан (*данă* = *de zile*), како уз реч за „месец” тако и уз друге две. Обавештење које смо добили у вези с данашњим стандардним румунским језиком¹ гласи да се уз „годину” и „недељу” не додаје „*de zile*”, али се врло често додаје уз „месец: *o lună de zile*. Имајмо у виду да је управо реч „*lună*” у румунском једина од ове три двозначна, исто онако као код нас „месец”, па је сасвим очигледно да је мотив за прихватање конструкције и овде био исти.

У нашем језику употреба додатка *дана* ограничава се махом на случајеве прилошке функције таквог израза, и то кад управна реч стоји у акузативу: То траје већ годину дана; Пре месец дана је отишао итд. Уз овако употребљене обрте могу стајати и неки атрибути који ближе одређују такву временску меру, најчешће опет њен адвербијализовани израз: Читавих недељу дана; Сваких годину дана. Разуме се, то нису утврђена правила, и има много различитих других примера. Ако уз управну именицу стоји број (две недеље, два месеца), додатак се јавља ређе, јер присуство броја обично већ у потпуности диференцира потребно значење (рецимо, у конструкцији „четири месеца дана” додатак звучи као сувишан). Улогу понекад играју искључиво метрички или еуфонични разлози; нпр.: Ево има три године дана (Вук, Српске нар. пјесме IV, Беч 1862, 139).

Навођење примера из наше књижевности не би овде било од значаја, јер су у питању само тенденције, непотпуно искристалисани језички обичаји, тананији контекстуални разлози и сл.; мали број примера не може бити материјал за тачнију статистику. Интересантно је споменути да у Рјечнику Југославенске академије под речима *недеља*, *мјесец* и *година* нема примера са проширеном конструкцијом из

¹ Лулбазношћу другарице Лепосаве Павловић, лектора за француски језик при Филолошком факултету у Београду.

најстаријих текстова, али их има у средњој литерарној епохи — у хрватској, босанској, славонској, далматинској књижевности, као и код тадашњих лексикографа — Микаље, Делабеле, Бјелостењца (нарочито у погледу „недеља дана”); налазе се и примери као „годиште дана”, „љето дана”. Вуку Карацићу су проширене конструкције сасвим присне, као и свим савременим српским и хрватским писцима, тако да не може бити говора о њиховој осуди због страног порекла.

*

Међу црте које су заједничке за јужнословенске језике, румунски и албански Сандфелд (стр. 157—158) убраја појачану употребу заменице типа „онај” у смислу „други” (alter). Ова особеност у језику није много упадљива, па је и мало теже расправљати о њеној природи. С обзиром на присуство тенденције и у рускоме језику и другде, о њој се не може говорити искључиво као о балканизму. Чињеница је да је она била позната и старословенском (уп. за наше питање типично стсл. *объ онъ полъ* = „на другој страни”), па се можда нешто интензивније ширила из њега и ван Балкана.

Примери: Сине! Тамо на ономе свету ја сам ти у мукама (Вук, Српске нар. приповијетке, Беч 1853, 105); израз „онај свет” је устаљен, и може се претпоставити да је таква употреба заменице овде појачана тиме што се често каже и „овај свет”, те се опозиција усклађује и формално. Међутим, овакво смисаоно парњаштво не повлачи за собом обавезно употребу те заменице, и што се румунскога тиче имамо обавештење² да се „сеа lumе” = буквално „онај свет”, како то наводи Сандфелд, данас замењује „alte lumе” = „други свет” (уп. француско *autre monde*). Даље: Онда деца дођу на једну воду и на њој нађу мост, те брже пређу на ону страну (Вук, Исто, 175); Ружно [је] седети с ону страну катанца (М. Б. Милићевић у књизи Ј. Грчића, Портрети III, Згб. 1925, 58); Састат ће се душе наше / Барем с ону страну

² Из истог извора.

гроба (Т. Алауповић, Пробране пјесме, Згб. 1902, 52); веза „она страна” такође је обична, њу ћемо наћи не само у руском, него у извесним ситуацијама и реликтима чак и у германским језицима.³ — Сасвим је логично нешто „друго” називати „оним”, али је у балканској језичкој заједници та црта била још и појачана узајамним подстицајима, који су у семантичком погледу наилазили на погодан земљиште.

×

Изражавање типа „дете од три године” није у духу свих словенских језика. Руски, чешки, пољски језик не познају овако конструисане генитивске додатке на управну реч.⁴ Сандфелд (стр. 204) скреће пажњу на ову конструкцију, а посебно на предикативну (а не атрибутивну) њену употребу, познату такође свим балканским језицима, типа „дете је од три године”. Атрибутивна употреба је код нас сасвим обична и примере за њу није ни потребно наводити. Предикативна се налази мало ређе: Будући Исус јоште од дванаест година (М. Дивковић, РЈА под *od II l. b*); И одмах уста дјевојка и хоћаше; а бјеше од дванаест година (Вук, Н. завјет 1847, 92); Тад ја бијех од седам година (Вук, Српске нар. пјесме, РЈА на нав. месту).

Пошто одређивање по узрасту, по старости (и по некој мери уопште) представља квалификацију своје врсте, нема начелне разлике између таквих израза и квалификативних предлошко-генитивних конструкција уопште (нпр.: Склопише га муке од три руке, Б. Петрановић, Српске нар. пјесме III, Бгд. 1870, 472, или, рецимо, човек од талента, ствар од вредности, ране од пребола итд.). С обзиром на то да ни оваквих широко посматраних генитива с предлогом *од* за

³ Нпр. немачко „jenseits” — „с оне, с друге стране”, где се у првом делу сложенеца налази заменица са значењем „онај”; енглеско „beyond” = „с оне стране, изван”, са трагом изумрле заменице „yon” = „онај”; „the beyond” значи „онај свет”.

⁴ Ми се овде нећемо освртати на остале изразе за меру, који се у српскохрватском језику граде на исти начин, нпр. „врећа од сто кила”, и који такође нису блиски целом словенском језичком свету. Држаћемо се само Сандфелдових запажања о балканском јединству.

квалификацију нема у словенским језицима ван Балкана, балканизам је очевидан; а држећи се опет само наших напред наведених израза за старост, морамо извести закључак да је форсирање обрта са *од + ген.* уместо обрта са самим генитивом (нпр. рус. ребенок двух лет) проистекло још и из чињенице да бројне конструкције у српскохрватском језику постепено али видно губе променљивост по падежима. Наш се језик, дакле, понаша у овом случају као неки суседни несловенски дијалекти са губљењем флексије. Исти разлог наводи Сандфелд (стр. 204) кад говори о губљењу истог таквог латинског темпоралног генитива (*anquam ser-tem*) у романским језицима уопште.

×

Постојање у српскохрватском следеће синтаксичне црте, о којој Сандфелд говори као о јужнословенској и општебалканској, мање се може тумачити неким околностима које би биле посебно повољне за њено прихватање; зато се она и мање проширила. То је употреба темпоралног аблативног обрта за нека временска значења без изразитог исказивања аблативности, тј. без семантике почетка трајања „од тог и тог тренутка”. На стр. 152. Сандфелд расправља о конструкцијама са прилозима типа „откако” (у везничкој служби), који не значе „откако” него „када”, „чим” („откако је дошао на реку, бацио је каменчић”); за ово се српскохрватски примери не наводе, а ни према РЈА ни према другој расположивој лексикографској грађи није се могло ући у траг оваквој употреби код нас. Нешто је друкчија појава споменута узгред на стр. 10; и сам предлог *од* испред назива неког временског одсечка употребљава се у балканским језицима (а и не само у њима, јер се ствар тиче и талијанског) у смислу „током протеклог, означеног времена”; примери су типа „они су се борили од девет година”. Српскохрватске потврде овде у књизи недостају, међутим оне се могу наћи.

У извесном броју случајева *од* би се могло протумачити као елипса, скраћење дужега *отпре*: Знајући од много го-

дина да си ти . . . (Вук, Н. Завјет 1847, 340); Капетан сам од царева града, /У њем владам од триста година (П. П. Његоли, Горски вијенац, изд. Бгд. 1936, 19); Од десет година једнако је исправљам и злопатим (Ј. Ст. Поповић, Драматски списи III, изд. Бгд. 1909, 128); Ханова овдаје је посве нестало од неколико година (Босанске нар. приповједке, Сисак 1870, 134); Корачамо у свијет, који је већ од 1000 година пропао (И. Пилар, Зборник за нар. живот и обичаје 28, 17). Каткад се више упира на значење момента после кога је нешто настало, тако да *од* стоји као замена за *после* одн. *почев од*: Кад буде од Мале Госпође, а оно настану весеља (Т. Костић, Босанска вила 1904, 203). Каткада је, обрнуто, појачано значење протеклог периода, тако да су споменуте замене (*отпре* или *после*) немогућне: Навезали ми се људи од ово дана; Било је од ово четири године . . . доста једа и свађе (М. Глишић, превод Крајцерове сонате, Бгд. 1892, 254, 196); Оне су обадвије од цијеле вечери сумњале на Евку (Ж. Бертић, грађа за Речник Матице српске и Матице хрватске).

Таква употреба доводи дотле да се синтагма са *од* може узети за „пунктуално” временско значење. РЈА (*од II r. b*) каже да конструкције са *од* долазе овде на питање: *када?* Примери из РЈА: Лазара од четвртога дана узкриси, а себе трећи дан (језик И. Анчића); Кад је било од поноћи, говорио стар дједина (нар. песма).

Савремени књижевни језик није прихватио ову конструкцију с оваквим значењем, тако да се примери из најновије књижевности нису могли наћи, иако их можда и има. Међутим, познати су и други балканизми на српскохрватском језичком подручју који нису продрли до књижевног језика, али та чињеница не побија њихово присуство и не умањује значај начелних поставки.

*

Још једну специфичну употребу предлога *од* налазимо у обртурама типа „душа од човека”, „смејурија од правосуђа” и сл. Такве обрте, у склопу сродне проблематике, спомиње

проф. М. Стевановић у чланку „Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета”, *Наш језик* н. с. 16, св. 1—2, стр. 27—31. Сличној конструкцији у француском језику посвећује свој краћи прилог М. Регула: „Zur Analyse der Fügung *ce fripon de valet*” у љубљанском часопису *Linguistica* 7, св. 1, стр. 57—59. Код Сандфелда (стр. 191) ова особеност је споменута само у једној белешци под текстом у вези с румунским одн. с дакорумунским, и то у суженом типу — то је тип који би се отприлике превео са „несрећа од мене!”, тј. „како сам несрећан!”

Обрт о којем је реч разликује се од других, врло сличних случајева (често уз једва ухватљиве прелазе), који су такође наведени у чланку проф. М. Стевановића а за које је типичнија употреба генитива без *од*: мреже првога мрака, конопац водопада, млијeko месечине, сунђер мога мозга и др. (стр. 28, 29). Смисаона разлика је у томе што су код ових других у питању чисти поредбени односи, мада је конструкција „исплетурана”, и тако измењена има своју логику; дакле, мрак је као мрежа, водопад је сличан конопцу, месечина је као млеко, мозак је налик на сунђер. Код наших горњих случајева типа „душа од човека” долази до изражаја — како то М. Регула, по нашем мишљењу, тачно примећује — својеврсна предикативност, тј. подвођење појма који се жели окарактерисати под неку другу категорију: овај човек је право злато, правосуђе је просто једна смејурија (а не: као смејурија) и сл. И овде је, услед појачане експресије, синтаксичка структура преиначена, те предикацију узима на себе управна реч, а логички субјекат, о којем се карактеристика изриче, прелази у зависну, генитивску синтагму. — За нашу тему битно је само то да се ова подврста генитива, може се рећи финеса у његовој употреби, налази и у романском језичком свету.

У нашим старијим текстовима, где су писци избегавали стављање на папир мање обичних или мање „књижевних” фигура, тешко би се и нашло примера за ову појаву. У целој обради предлога *од* РЈА даје само један пример (под II в.): Пред њега дође једна ругота од створења (нпр. приповетка) — с објашњењем да је то талијанизам, што је ина-

че за тему такође симптоматично. Даљи примери су нађени на другим местима: Кучко од жене (Ј. Ст. Поповић, Драматски списи III, Бгд 1909, 114); Добричак од човјека (Кс. Ш. Балски, грађа за Речник МС-МХ); Сила од човека (Ј. Веселиновић, Бранково коло 1902, 72); Оног гада од касирице (В. Милићевић, Босанска вила 1913, 104); Злато од бака (И., 103); Благо од човека (М. Сретеновић, Синовац, Бгд. 1922, 3); Делија од човека (Т. Букић, Стари видици, Бгд. 1938, 91); Душа од човјека (Анте Радић, грађа за Речник МС-МХ); Имао на себи пародију од горњега капута (Стј. Крешић, И.); Ништа друго до једна велика екстаза од живота (М. Богдановић, И.).

*

Реч *много* са значањем „врло”, „веома” живи у српскохрватском језику, а исто тако у румунском и романским језицима уопште (рум. *mult*, тал. *molto*, франц. *beaucoup*); колико смо могли да се обавестимо (код Сандфелда се ово не спомиње), и у грчком и у албанском језику исте речи — одних исти корени — могу послужити и за значење „мноштво” и за значење „веома”: *πολύ*, *shum*. Да је такве употребе било и у старословенском, сведоче архаичне сложенице типа „многомилостиви”, „многопоштовани” које живе данданас у књижевном руском језику, иако руски, као ни пољски ни чешки језик, не знају за овај семантички огранак речи *много*.

РЈА, под *mnogi* b., c., d., даје примере за прилог *много* уз придеве, глаголе и прилоге, у наведеном значењу, и то са целе територије српскохрватског језика и од доста раних векова. Севернији хрватски извори указују на блискост са талијанским говорним узусима. Данас је на целом нашем земљишту оваква служба прилога *много* сасвим обична, мада се не може рећи да је стилски поливалентна, јер ће се, нпр. у научној студији, избећи да се каже, рецимо: „Ова језичка прта је много честа”. Није искључено да постоје и неке дијалектске као и семантичке тенденције у овој појави, али

се о њима овде неће расправљати. Ево нешто примера из књижевности: Ова је пјесма много налик на ону (Вуков језик, РЈА); Мали народ ма много витешки (Вук, Српске нар. пјесме V, Беч 1865, 548); Био је један чоек, много сиромах (Вук, Српске нар. приповијетке, Беч 1853, 154); Нешто ти је много стало до те дјевојке (Стј. М. Љубиша, РЈА на нав. месту); Ви сте много сами (Вељко Петровић, грађа за речник МС-МХ); Млади господин . . . је много учен (Матија Мажуранић, И.); Нешто му се много рђаво догодило (Д. Ђосиф, И.). Сама семантика речи *много* несумњиво олакшава продор овакве њене употребе. У служби појачајне речи уз компаративе, „много” се употребљава и у руском језику (он много *лучше* меня), па и у германским (нем. *er ist viel besser*).

*

Говорећи о фрази „на челу са” (дакле, не „војска с генералом на челу”, него „војска на челу с генералом”) Сандфелд (стр. 155) истиче инверзију до које долази у румунском и бугарском језику, не спомињући наш. Румунски се каже не само *în frunte cu . . .* = буквално „у челу са . . .”, већ и *în cap cu . . .* = букв. „у глави са . . .”; не заборавимо да се и руски данас може казати „армия во главе с генералом”, уместо „. . . с генералом во главе”, како је првобитно било и како је, уосталом, једино логично. Није овде реч о избору именица, него само о инверзији. Инверзија која је захватила балканске језике има, као што видимо, неког дубљег разлога, јер се јавља и другде, а тај разлог свакако треба тражити у тежњи да предлог, као и све што се осећа предлошки, стоји испред одговарајуће именице а не иза ње. У овом случају „на челу са” представља врсту сложеног предлога. У лексикографским картотекама које су нам биле приступачне нисмо нашли много примера, јер обрт живи углавном у канцеларијским и новинарским изражајним слојевима. Ипак их има: Цематски мецлис, на челу са цематским имамом (Устав Исламске верске заједнице, Бгд. 1930, 5);

Претеча Југославенске академије на челу с Иваном Кукуљевићем (М. Ившић, Хрватско коло 17, 147); Комунистичка партија на челу са другом Титом (Р. Чолаковић, Записи из Ослободилачког рата I, Сарајево 1946, 10).

*

О балканском језичком јединству говорио је у своје време, још у првој трећини 19. века, стари слависта Јернеј Копитар. Данас, када балканолошке студије код нас поново оживљавају, утврђивање балканских међујезичких веза опет постаје задатак дана, поред тога што је то одувек била занимљива и привлачна област испитивања. Балканолошке језичке концепције ће се, вероватно, током интензивнијег проучавања нешто померати, изоштравати; вероватно ће се већина проблема окупити око двеју жижа, а то су близина романског подручја и печат који је говорном језику давао писани језик, што ће рећи језик прожет старословенизмима, од којих су неки по пореклу грецизми, каквих има и другде у ареама црквених превода с грчкога.

На крају приметимо и то да су балканизми о којима је у овом чланку било говора, а и многи други, типични за целокупно српскохрватско језичко подручје, дакле и за његове северозападне делове, понешто и због тамошње блискости с талијанским језиком који, опет, као романски има својих аналогија с балканским романским елементом. Ово је доказ више за тврђење да је српскохрватски језик у целом свом обиму прожет небројеним истоветностима.

И. Грицкат